

SAMENVATTING

**OVERLEVINGSSTRATEGIEËN VOOR EEN MULTIFUNCTIONELE
LANDBOUW IN EEN VERSTEDELIJKE OMGEVING**

CP/18

D/2004/XXXX/XX [*Veld gereserveerd voor het Federaal Wetenschapsbeleid*]

Uitgegeven in 2004 door het Federaal Wetenschapsbeleid

Wetenschapstraat 8

B-1000 Brussel

België

Tel: +32 (0)2 238 34 11 – Fax: +32 (0)2 230 59 12

<http://www.belspo.be>

Contactpersoon:

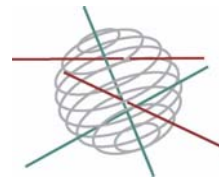
Dhr. M. Van Heuckelom

Secretariaat: +32 (0)2 238 37 61

Noch het Federaal Wetenschapsbeleid, noch eenieder die handelt in de naam van het Federaal Wetenschapsbeleid is verantwoordelijk voor het gebruik dat van de volgende informatie zou worden gemaakt. De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of enige andere manier zonder de aanduiding van de referentie.

PLAN VOOR WETENSCHAPPELIJKE ONDERSTEUNING VAN EEN BELEID
GERICHT OP DUURZAME ONTWIKKELING
(PODO II)

Deel 1:
Duurzame productie- en consumptiepatronen

SAMENVATTING

**OVERLEVINGSSTRATEGIEËN VOOR EEN MULTIFUNCTIONELE
LANDBOUW IN EEN VERSTEDELIJKTE OMGEVING**

CP/18

Prof. G. Van Huylenbroeck – Ugent
Prof. E. Van Hecke – KULeuven
Prof. H. Meert – KULeuven

Valerie Vandermeulen - Ugent
Ann Verspecht – Ugent
Tom Vernimmen – Ugent
Ankatrien Boulanger – KULeuven
Sarah Luyten - KULeuven

Onderzoekscontracten n° CP/02/181 en CP/01/182

Oktober 2005

Overlevingsstrategieën voor een multifunctionele landbouw in een verstedelijkte omgeving

SAMENVATTING

1. Problematiek

De verstedelijking in België, en dan vooral in Vlaanderen, is tot ver in het platteland doorgedrongen. De landbouwsector krijgt meer en meer te maken met druk van bewoners, milieuwetgeving en een strikter wordende ruimtelijke planning. Daartegenover bestaat ook in suburbane gebieden de onmiskenbare rol van landbouw in het instandhouden van het landschap, de socio-economische leefbaarheid van een streek, de ecologische functie, enz. Om deze rol te kunnen blijven vervullen moet de landbouw in een verstedelijkt gebied echter overlevingskansen hebben. In het huidige onderzoek werd nagegaan in welke mate het inspelen op deze nieuwe consumptietendensen overlevingskansen biedt aan de landbouw onder hoge verstedelijkingsdruk en welke strategieën hierbij mogelijk zijn. Daartoe werden zowel de verwachtingen van de vraagzijde (burger en consument) als de aanbodzijde (landbouwer) uit de ruime rand rond Brussel bevroegd (in totaal 70 gemeenten, inclusief de 19 Brusselse gemeenten). Het onderzoek richt zich op de mogelijke overlevingsstrategieën die ontstaan uit het multifunctionele karakter van de landbouw in een verstedelijkte omgeving en onderscheidt daarin activiteiten als actieve diversificatie (waaronder bijvoorbeeld thuisverkoop, verwerking op de hoeve, hoevertoerisme of dagrecreatie), passieve diversificatie (de verhuur van gronden of gebouwen), niet-vergoede landschapsmaatregelen (hagen, heggen, houtkanten of bomen) en milieumaatregelen.

Het onderzoek werd opgebouwd vanuit een theoretische benadering van de invloed van verstedelijking op landbouw en overlevingsstrategieën. Aan de hand van een analyse van de Belgische landbouw sinds 1950 werd het mogelijk om de situatie van de landbouwsector anno 2005 beter te begrijpen en zo het begrip duurzame landbouw te omschrijven. Naast de evolutie van de landbouw was het ook belangrijk om de evoluties op milieuvlak en vereisten van de consument en overheid samen te vatten. Deze historische analyse leidde tot de conclusie dat er een ruimtelijk probleem is ontstaan tussen de ontwikkeling van landbouw en platteland en de ontwikkeling van de verstedelijking. Dit gegeven werd gekoppeld aan de maatschappelijke verwachtingen van het platteland. De verwachtingen van de consument, de dorpsgenoot, de recreant, de verblijfstoerist, de burger en de samenleving in zijn geheel, bepalen wat de impact en het belang van dit ruimtelijk probleem is. Dit probleem vertaalt zich in een landbouw gesitueerd in een peri-urbane ruimte. In de Belgische context is de peri-urbane ruimte opgebouwd uit het stadsgewest, bestaande uit de stedelijke agglomeratie en de banlieue, en uit

de overige gemeentes, waarbinnen ook de forensenwoonzones liggen. Landbouw in peri-urbane gebieden wordt geconfronteerd met nadelen (bijvoorbeeld toegenomen competitie voor grond) en voordelen (bijvoorbeeld grotere afzetmogelijkheden) van de verstedelijking. Indien landbouwers in dergelijke gebieden willen overleven, zullen zij hun bedrijf moeten aanpassen om de kansen ten volle te benutten en de beperkingen tegen te gaan.

Een mogelijke aangepaste strategie is het uitwerken van de multifunctionele mogelijkheden van de landbouw. Multifunctionaliteit is:

“the idea that agriculture, in addition to producing food and fibre, produces a range of other non-commodity outputs such as environment and rural amenities, and food security and contributes to rural viability”. (Maier and Shobayashi, 2001)

De landbouwsector kan de nieuwe mogelijkheden die multifunctionaliteit biedt vooral benutten door het ontwikkelen van nieuwe activiteiten en dus actief aan verbreding of verdieping te gaan doen. Ook in het beleid is de voorbije jaren het besef gegroeid van het belang van deze ‘secundaire’ functies en effecten. Multifunctionaliteit is intussen een vaak gebruikt sleutelelement op Europees niveau, bij de WHO-onderhandelingen en bij de toepassing van de Europese verordening EG 1257/99 in het Vlaams of Waals Programma voor Plattelandsontwikkeling.

2. Onderzoeksmethodiek

In de Belgische context werd op zoek gegaan naar een gebied waar landbouwers de druk van verstedelijking sterk voelen en zo werd er gekozen om het onderzoek te concentreren op het stadsgewest Brussel. In zijn geheel is de rand rond Brussel een regio waar de landbouw onder zeer hoge druk staat van andere grondgebruikvormen zoals verkavelingen en industrieterreinen en de opvolging van oudere landbouwers is er onzeker. Dit brengt met zich mee dat de vooropgestelde hypothesen in verband met de verwachtingen van de bewoners daar getoetst kunnen worden. Op basis van de verstedelijkingsgraad wordt het studiegebied in vier groepen verdeeld: het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de rand van de agglomeratie, de banlieue en de forensenwoonzone. Het studiegebied omvat gemeenten uit Vlaanderen en Wallonië.

Om voldoende informatie te verzamelen over de burgers, de landbouwers en het beleid in het studiegebied werden verschillende enquêtes opgesteld en afgenomen. Zo werden data verzameld voor 1313 burgers (of consumenten) uit de rand rond Brussel en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, voor 1106 landbouwers uit de rand rond Brussel en voor 48 van de 70 gemeentes uit de Brusselse rand.

Op basis van het theoretische gedeelte en de beschrijving van de onderzoeksopzet werd een ruime waaier aan onderzoeksvragen en hypothesen geformuleerd. Deze werden onderverdeeld in de categorieën functieverwachting, functievervulling, functie-invulling en functieondersteuning.

Bij **functieverwachting** werd nagegaan of de maatschappelijke verwachtingen veel verder reiken dan de klassieke agrarische productie. In dit deel werd voornamelijk de vraagzijde, de kant van de burgers en/of consumenten, bestudeerd. Bij **functievervulling** werd nagegaan in welke mate de landbouwer voldoet aan de functieverwachting en werd zo de andere kant van de markt beschreven: het aanbod door de landbouwers. Er werd nagegaan of de veranderende maatschappelijke verwachtingen nieuwe kansen of ook nieuwe bedreigingen scheppen voor de landbouwbedrijven in sub-urbane gebieden. De derde hypothese behandelde de **functie-invulling** en onderzocht of veel landbouwbedrijven, door de druk op de landbouwsector in het algemeen en de toenemende bedreigingen vanuit de stad, genoodzaakt zijn tot het ontwikkelen van nieuwe en vernieuwende activiteiten om de economische leefbaarheid van hun bedrijf veilig te stellen. Dit deel van het onderzoek werd afgesloten met een beschrijving van de mogelijke **functieondersteunende** activiteiten waarbij nagegaan werd of de lokale en regionale overheid door middel van een aangepast beleid de voorziening van de gewenste functies kan vrijwaren, mits een grondige analyse van de maatschappelijke behoeften en mogelijkheden van de landbouwsector. Dit onderzoek leidde tot de volgende resultaten.

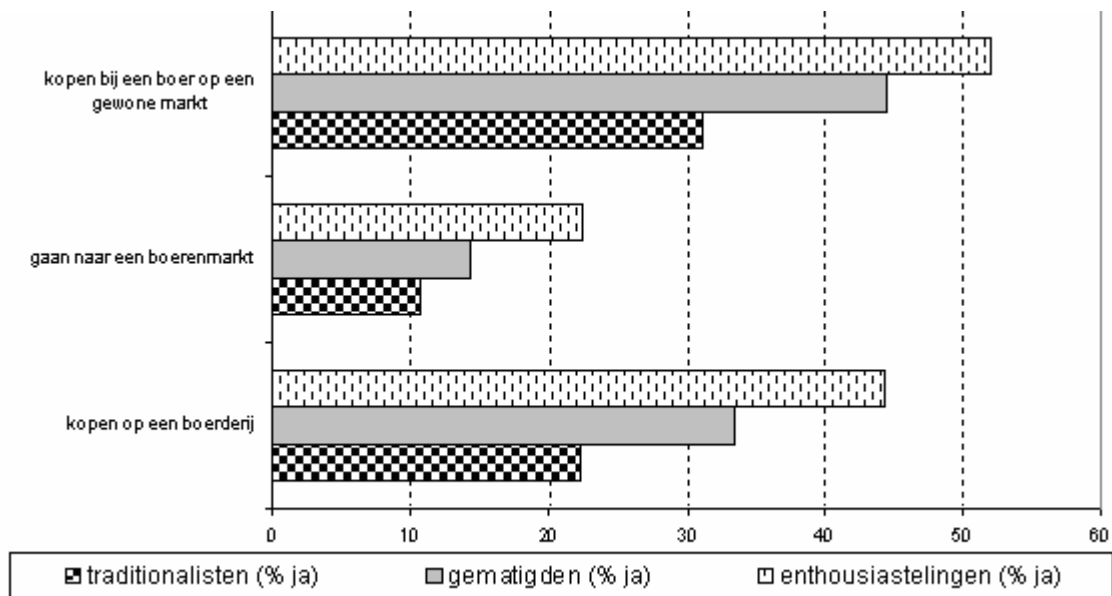
3. Resultaten

Door de toename van de koopkracht en het toegankelijker maken van eigendomsverwerving door de overheid, in combinatie met een tolerante ruimtelijke planning, verlaten heel wat Brusselse inwoners de binnenstad na de Tweede Wereldoorlog. Meer en meer huishoudens vonden een nieuwe woning in de toen nog min of meer landelijke rand rond de stad Brussel. De bevolkingsdichtheid, de suburbanisatie en het ongecontroleerd bouwen in het verleden heeft de stad doen uitbreiden en verstrengelen met het platteland. Naast de morfologische vervlakking, vervagen ook de vroeger waargenomen verschillende waarden en opvattingen van mensen naargelang zij in de stad of op het platteland wonen. Ook het verwachtingspatroon ten aanzien van de landbouw is in sterke mate gewijzigd. Onder meer het profileren van de vrije tijd als consumptietijd heeft een belangrijke weerslag op de rol van de landbouwer. Zowel bewoners als bezoekers van de peri-urbane zone genieten bewuster van de niet-vermarktbaar functies van de landbouw.

Het onderzoek naar **de vraagzijde** ging daarom na of de verschillende functies van de landbouw door de burger worden geïdentificeerd en ook positief worden gewaardeerd. Dit onderzoek heeft

uitgewezen dat de waardering van de burger sterk afhankelijk is van zijn of haar persoonlijke achtergrond en meer specifiek van de persoonlijke verbondenheid en het contact met de landbouwsector. Op die manier werden drie types burgers onderscheiden. De eerste groep werd omschreven als de traditionalisten, gekenmerkt door een jonge leeftijd en hoge scholingsgraad. Opmerkelijk is de klassieke opvatting rond landbouw bij de hoger opgeleide respondenten. Deze groep geeft een hoge score aan de voedselproducerende rol van de landbouw maar wijst de andere functies, zoals het bijwonen van een opendeurdag, het recreëren op een landbouwbedrijf, het kopen bij een boer of op een boerenmarkt, af. De tweede opiniegroep zijn de enthousiastelingen, gekenmerkt door een iets oudere leeftijd, doorgaans gepensioneerd en een meerderheid is opgegroeid op het platteland. Zij beschouwen multifunctionaliteit over de gehele lijn als een positieve ontwikkeling. Naast een uitgebreide kennis van diversificatie, participeren zij ook veelvuldig door bijvoorbeeld rechtstreeks bij een boer te kopen, op een boerderij te recreëren etc. Het derde type noemden we de gematigden met een opinieprofiel vergelijkbaar met dat van de enthousiastelingen, maar meer terughoudend. Niet alleen de houding, maar ook hun gedrag is minder uitgesproken.

Figuur 1 Voorbeelden van het gedrag van de burger per opiniegroep

De meeste van de door de maatschappij gevraagde functies worden al door de landbouw vervuld sinds haar ontstaan. Door de evoluties op de markten en in sub-urbane gebieden, waar een groot deel van de Belgische landbouw zich tenslotte in bevindt, worden deze functies meer en meer benadrukt en gewaardeerd. Precies voor deze gebieden is het interessant om na te gaan in hoeverre de aanwezige landbouw nu reeds significant bijdraagt tot de leefbaarheid van deze verstedelijkte zone.

Daarom ging het onderzoek naar **de aanbodzijde** ten eerste na in hoeverre landbouwers in het peri-urbane studiegebied reeds bepaalde vormen van multifunctionele activiteiten aanbieden. Een heel aantal bedrijven in het studiegebied voeren reeds nieuwe activiteiten uit zoals rechtstreekse verkoop op de hoeve, verkoop van streekproducten, zuivelverwerking, maatregelen voor landschap en milieu etc. Ongeveer 35% van alle ondervraagde landbouwers doen aan actieve diversificatie, ongeveer 10% aan passieve diversificatie, ongeveer één op vijf landbouwers werkt mee aan milieumaatregelen en 60% van hen hebben heggen, bomenrijen of houtkanten.

Tabel 1 Het bestaan van verschillende multifunctionele activiteiten

		agglomeratie	banlieue	forenzenwoonzone	Totaal
actieve diversificatie	Aantal	59	160	135	354
	% uit die zone	44,7	38,2	30,1	35,4
passieve diversificatie	Aantal	11	50	48	109
	% uit die zone	8,3	11,9	10,7	10,9
milieubeheer	Aantal	22	88	96	206
	% uit die zone	19,0	22,6	23,8	22,7
heggen en bomen	Aantal	66	237	253	556
	% uit die zone	56,9	60,9	61,0	60,4

Hoewel deze multifunctionaliteit niet altijd zorgt voor een groot deel van het landbouwersinkomen, draagt ze toch bij tot duurzaamheid omdat ook het ecologische en sociale niveau moeten worden bekeken. Daarbij wordt geconstateerd dat multifunctionele strategieën bijdragen tot sociale ontwikkelingen en dat bepaalde vormen ook zorgen voor ecologische en (al dan niet beperkte) economische ontwikkelingen die de landbouwsector leefbaar maken.

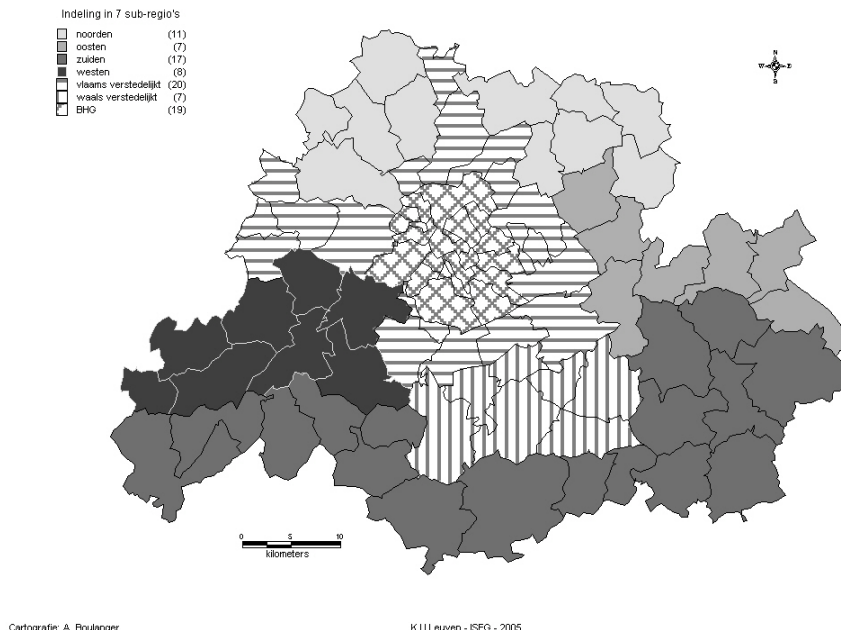
Ten tweede werd nagegaan of landbouwers in peri-urbane gebieden problemen ondervinden als gevolg van de nabijheid van de stad. Algemeen wordt de landbouw in peri-urban gebied geconfronteerd met meer moeilijkheden dan de rurale landbouwer, waardoor de leefbaarheid van deze bedrijven niet vanzelfsprekend is. Diversificatie en verbreding worden aanzien als strategieën om binnen de kansen en bedreigingen die de stad veroorzaakt te overleven. Net zoals bij de consumenten hangt de gekozen strategie af van persoonlijke kenmerken, de huidige bedrijfsstructuur en/of de financiële situatie, waardoor ook de landbouwers ingedeeld kunnen worden in vier types. Een eerste groep herkent in de invloed van de stad meer kansen dan problemen, zowel op korte als op lange termijn. Deze landbouwers zijn gemiddeld iets ouder, wonen vaker in Vlaanderen en leiden een tuinbouwbedrijf of hebben graasdieren. Zij halen slechts een beperkt deel van hun inkomen uit (al dan niet vernieuwde) landbouwactiviteiten en werden gegroepeerd onder de recreatieve landbouwers. De adaptieve landbouwers, die alleen maar een negatieve impact van de nabijheid van de stad ervaren zowel op korte als op lange termijn, trachten zich aan te passen. Ze komen eerder uit Wallonië, zijn jonger, hebben graasdieren en zijn echte ‘business’ boeren. Bij beide groepen is de kans groot dat men

meewerkt aan milieumaatregelen, maar wat betreft actieve diversificatie zijn ze niet zo actief. Een derde groep herkent weinig sterktes als gevolg van de nabijheid van de stad, maar denkt anderzijds wel dat de landbouw er op lange termijn kan blijven bestaan. Zij zijn eerder behoudsgezind (ofwel traditionele landbouwers, ofwel hobby boeren) en streven dan ook niet naar diversificatie activiteiten. Een vierde groep landbouwers ziet de sterktes of kansen die door de nabijheid van de stad worden gecreëerd, maar is zich ook bewust van bedreigingen in de toekomst en vindt het daarom noodzakelijk dat de landbouw zich aanpast (dit zijn de vernieuwende landbouwers). Van alle groepen passen zij het meest hun bedrijfssystemen aan in de richting van zowel actieve diversificatie als van milieumaatregelen en onderhoud van heggen en bomen.

De belangrijkste hypothese was dat **de afstand tot de stad** een invloed heeft op de houding van zowel de burger als de landbouwer. Daarom werd onderzocht of er een ruimtelijke differentiatie aanwezig is in deze houding, zowel bij de burgers als bij de landbouwers. Het is gebleken dat hoe dichter de burger bij de stad woont, hoe minder kennis hij heeft van multifunctionele landbouwbedrijven en hoe minder hij in contact komt met de landbouwer zelf. Aan de hand van het ruimtelijke voorkomen van de opinieprofielen, merken we een positieve relatie tussen de afstand tot de stad en het percentage ‘traditionalisten’. Het aandeel ‘enthousiastelingen’ kent een negatieve relatie met de afstand: hoe kleiner de afstand tot de stad, hoe positiever de houding ten aanzien van multifunctionele landbouw.

Wat de landbouwers betreft, blijkt dat de nabijheid van de stad zeer belangrijk is (zie tabel 2): dichter bij de stad is er meer actieve diversificatie en minder passieve diversificatie, minder toepassing van milieumaatregelen en minder voorkomen van heggen en bomen. De toegenomen actieve diversificatie kan voornamelijk verklaard worden door de aanwezigheid van potentiële consumenten en door creatie van extra inkomen voor de landbouwers. Daartegenover geeft dezelfde tabel ook aan dat er een negatieve relatie bestaat tussen stad en passieve diversificatie, milieumaatregelen of onderhoud van heggen en bomen. Dit wordt verklaard doordat deze vormen beter geschikt zijn voor grotere landbouwbedrijven en deze bedrijven liggen vaak verder van de stad.

Kaart 1 Indeling studiegebied in subregio's

Naast concentrische verschillen, tussen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de agglomeratie, de banlieue en de forenzenwoonzone, werden ook **sub-regionale** verschillen tussen de respondenten vastgesteld. Op basis van een aantal criteria werd het studiegebied rond Brussel in zeven subregio's ingedeeld. Zo ontstond een streek ten noorden van Brussel, ten zuiden van Brussel (Waals-Brabant, Brabantse leemstreek), ten westen van Brussel (Pajottenland) en ten oosten van Brussel (Groentestreek, Hageland), aangevuld met twee verstedelijkte regio's (een Vlaamse en een Waalse) en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (zie Kaart 1).

De bewoners van de oostelijke rand rond Brussel zijn vertrouwd met boerderijen die niet-agrarische diversificatieactiviteiten hebben, doch zij maken minder gebruik van de multifunctionele activiteiten van de landbouw. Dit komt ook tot uiting in het meest voorkomend opinieprofiel in deze regio, namelijk de gematigden. Deze regio staat onder verstedelijkingsdruk en de inwoners uit deze streek hechten veel waarde aan het wonen in een nog landelijke omgeving. Het noorden en het oosten hebben een vrij identiek voorkomen qua opinieprofielen, doch is het aandeel engdenkende traditionalisten duidelijk groter dan het aandeel gematigden. Ondanks een betere kennis van agrarische diversificatieactiviteiten in het noorden, gedragen ze zich even gematigd dan in het oosten. De potentiële koopkracht is dus aanwezig, maar er moet nog meer gepromoot worden. Een heel ander verhaal treffen we aan in de westelijke subregio (het Pajottenland). Daar heerst de meest positieve instelling naar multifunctionele landbouw toe. Er is een brede kennis over diversificatie en deze groep koopt ook frequent rechtstreeks bij de boer. In het zuiden stoten we op een paradox: ondanks een enorme kennis van diversificatieactiviteiten, blijven de breeddenkende traditionalisten de grootste groep. Als men in

de Vlaamse verstedelijkte rand een boerderij kent die aan diversificatie doet, is men er ook al geweest, in tegenstelling tot de Waalse regio. Daar kent men de mogelijkheden zeer goed, maar participeert men amper. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest willen de burgers wel rechtstreeks bij de boer kopen, maar de afstand blijft een serieuze drempel. Het aandeel enthousiastelingen is hier bijzonder groot.

Het onderzoek heeft aangetoond dat de afstandvariabele tot de stad niet volstaat om verwachtingen en attitudes van burgers ten aanzien van landbouw te ramen. Ook bij de landbouwers speelt het streekgebonden en lokale draagvlak een belangrijke rol. Deze ruimtelijke variaties kunnen ertoe leiden dat er een regionaal verschil qua slaagkans voor multifunctionele landbouw ontstaat. Uit het onderzoek blijkt dat actieve diversificatie het vaakst voorkomt in Vlaams verstedelijkt gebied en daarna ook in het Noorden. Passieve diversificatie echter komt vaker voor in het Zuiden en Waals verstedelijkt gebied. Ook milieumaatregelen komen vaker voor in het Zuiden en Waals verstedelijkt gebied, maar ook in het Oosten.

De link tussen multifunctionele landbouwers en de appreciatie van de burgers rond landbouw en landbouwlandschap werd duidelijk gelegd. Multifunctionaliteit is niet enkel een goede zaak voor de landbouwers, maar ook voor de burgers die in peri-urbane gebieden wonen en voor burgers die in de stad wonen en in de rand willen recreëren. Daarom werd in een laatste deel onderzocht hoe deze functies ondersteund kunnen worden. De twee belangrijkste beleidsniveaus die een impact kunnen hebben op zowel de burgers/consumenten als de landbouwers zijn het **regionaal en lokaal beleid**.

De Vlaamse burgers kennen minder landbouwers met diversificatie activiteiten en zijn minder bereid om te betalen voor niet-marktbare outputs dan de Waalse burgers. Ook bij de landbouw is een regionaal verschil merkbaar waarbij de hogere toepassing van actieve diversificatie in Vlaanderen overeenkomt met de nadruk die Vlaams beleid legt op multifunctionele activiteiten. Het regionale beleid zal dan ook aangepast moeten zijn aan de verschillende wensen en noden van de Vlaamse of Waalse burger.

Het lokale beleid blijkt echter de grootste invloed te hebben zowel op de burgers als op de landbouwers. Zo blijkt dat in gemeentes met een sterk landbouwbeleid meer mensen op een boerderij kopen, vaker naar opendeurdagen gaan, vaker op de hoogte zijn van landbouwleerpaden of landschapszorg. Daarnaast werd ook vastgesteld dat wanneer een gemeente meer aandacht besteedt aan milieugerichte diensten, dan beïnvloedt dit het gedrag van de landbouwer. Als een gemeente meer aandacht besteedt aan het actief promoten van landbouwproducten, dan zijn er meer landbouwers die aan actieve diversificatie doen. De beleidsinstrumenten die een gemeente kiest zijn daarenboven afhankelijk van de participatie en de invloed van zowel landbouwers als burgers op het beleid.

4. Besluit

Vraag, aanbod en ondersteuning vormen samen een ingewikkelde driezijdige relatie. De burgers/consumenten beïnvloeden de landbouwers (en vice versa) en beiden hebben samen een impact op het beleid. Daardoor is en blijft het noodzakelijk om de drie actoren steeds samen te bestuderen. De analyses hebben bijvoorbeeld aangetoond dat de ruimtelijke verdeling van de vraag naar hoeveproducten, die blijkbaar overal aanwezig is, niet overeenkomt met het aanbod dat groter is dicht bij de stad. Wat landschapszorg betreft is er een gebrek aan interactie tussen de mening van de burger en die van de landbouwer, wat op zich niet abnormaal is. Het gebrek aan een ruimtelijke component neemt niet weg dat de burger die dicht bij de stad woont, een hoger besef heeft van landschapszorg door de landbouw in een platteland onder druk van de stad. Er is ook gebleken dat het lokale beleid een belangrijke invloed kan uitoefenen op de attitude en het gedrag van de burger in zijn gemeente. Bij elke analyse naar overlevingsstrategieën voor multifunctionele landbouw in het peri-urbane gebieden en het opbouwen van aanbevelingen hieromtrent, blijft het dus noodzakelijk om de driehoeksrelatie tussen landbouwers, consumenten en het beleid in acht te nemen en om de lokale en streekgebonden specifieke kenmerken van de streek niet te negeren.

Het onderzoek heeft geleid tot een aantal aanbevelingen. De eerste is gebaseerd op de vaststelling dat de impact van de stad op de landbouw nog niet tot in detail gekend is en dat dit zelden wordt opgenomen in het plattelandsbeleid. Daarom raden wij aan dat er gerichte beleidsaspecten moeten worden ontwikkeld voor landbouw in peri-urbane gebieden, gebaseerd op de perspectieven die landbouw biedt voor de duurzaamheid van de verstedelijkte regio's. Daarnaast suggereren wij dat het lokale beleid veel actiever gebruikt moet worden om de duurzaamheid van de landbouw in de verstedelijkte gebieden te garanderen. Er moet dus een gedeeltelijke verschuiving komen van het beleid naar het lokale niveau zoals wordt voorgesteld door het Europese Leader programma (zie hiervoor het EU beleidsdocument rond het nieuwe plattelandsbeleid voor 2007 (European Commission Agriculture and Rural Development, 2003)). Met andere woorden, niettegenstaande de voortdurende niveauverhoging van landbouw- en plattelandsbeleid gedurende de laatste decennia, suggereren onze resultaten dat het subsidiariteitsbeginsel cruciaal zal zijn om efficiënt beleid rond landbouw te kunnen voeren (Pacione, 1996). Het lokale beleid, dat zeer geschikt is om specifieke lokale problemen aan te pakken, mag daarom niet worden vergeten bij het voeren van landbouwbeleid (Ray, 1999). Ten derde stellen wij voor dat de overheid de initiatieven die de distributieketen van voedsel willen verkorten moet aanmoedigen. Dit zal bijdragen tot een grotere bewustwording van de oorsprong en de kwaliteit van voedsel. Het beperken van de transportkosten draagt uiteraard ook bij tot de ecologische dimensie van duurzaamheid. Ten opzichte van de burgers en consumenten wordt

aanbevolen dat de overheid burgerinitiatieven moet stimuleren en betoelagen die de link tussen productie en consumptie van voedsel concretiseren via laagdrempelige projecten (zoals opendeurdagen, plattelandsklassen enzovoort). Ten slotte bemerken we dat tot op heden het landbouwbeleid gericht is op de totale ontwikkeling van landbouw en te weinig rekening houdt met de specifieke rol en beperkingen voor landbouwers dicht bij een stad. Dit komt niet enkel naar voor bij landbouw onderwerpen, maar ook bij het beleid rond ruimtelijke ordening. In de plaats van gebruik te maken van rigide ruimtelijke plannen, zeker in de nabijheid van de stad, moet er gestreefd worden naar het gebruik van meer flexibele instrumenten die zorgen voor een combinatie van multifunctionele landbouw en het behoud van een aantrekkelijk platteland in de rand rond de hoofdstad (Moir et al., 1997). De Europese Unie, net als het federaal en regionaal niveau richten zich nog vaak te weinig op deze specifieke lokale situaties en steunen daardoor te weinig de multifunctionele rol die landbouwers in deze zones kan spelen (Van Hecke et al., 2000).

5. Bibliografie

- European Commission Agriculture and Rural Development (2003). Rural Development in the European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/publi/fact/rurdev2003/en.pdf>.
- Heimlich, R.E. and Brooks, D.H. (1989). Metropolitan Growth and Agriculture: Farming in the City's Shadow. Washington, D.C.: U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service.
- Maier, L. and Shobayashi, M. (2001). Multifunctionality. Towards an Analytical Framework. Paris: OECD.
- Marsden, T. (1999). Rural Futures: The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis* 39: 501-526.
- Meert, H., Van Huylenbroeck, G., Vernimmen, T., Bourgeois, M. and Van Hecke, E. (2005). Farm Household Survival Strategies and Diversification on Marginal Farms. *Journal of Rural Studies* 21: 81-97.
- Moir, J., Rice, D. and Watt, A. (1997). Visual amenity and housing in the countryside - Scottish local planning authority approaches. *Land Use Policy* 14: 325-330.
- Pacione, M. (1996). Rural problems and Planning for Real in Skye and Lochalsh. *Scottish Geographical Magazine* 112: 20-28.
- Ray, C. (1999). Endogenous development in the era of reflexive modernity. *Journal of Rural Studies* 15: 257-267.
- Van Hecke, E., Meert, H. and Christians, C. (2000). Belgian agriculture and rural environments: the spatial dimension of contemporary problems and challenges. *Belgeo* 1: 201-217.